

Izdanje: 07 ~ 06/2017.

Balkan PERSPECTIVES

Časopis o suočavanju s prošlošću

VJERNICI ZA MIR

• • • • • 16 • • • • •

KAKO RELIGIJSKI ELEMENTI
(NE) DOPRINOSE PROCESIMA
SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU?

• • • • • 08 • • • • •

Vjera ili religija?

03. UVODNI ČLANAK	•	VJERNICI ZA MIR	16.
04. VOX POPULI	•	RELIGIJA I POLITIKA – OPASAN	18.
06. KADA SE RELIGIJA BAVI PROŠLOŠĆU	•	KOKTEL	
08. KAKO RELIGIJSKI ELEMENTI (NE) DOPRINOSE PROCESIMA SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU?	•	IZAZOV SUOČAVANJA S	20.
10. PROŠLOST MAJKE TEREZE JE U OPASNOSTI U MAKEDONIJI	•	PROŠLOŠĆU, VJERNICI I VJERSKE	
12. ISLAMSKA ZAJEDNICA IZMEĐU POSLEDICA RATA U BIH I JAČANJA EKSTREMIZMA	•	ZAJEDNICE	
	•	NOVOSTI	23.
	•	IMPRESUM	24.

UVODNI ČLANAK

• • • • •

Priština, juni 2017.

Dragi/e čitatelji/čitateljice,

Iako ratove na Zapadnom Balkanu ne treba okarakterizirati kao isključivo vjerske konflikte, ulogu religije ne treba izostaviti kada se govori o suočavanju sa prošlošću na Zapadnom Balkanu. Mnoge inicijative za izgradnju mira su povezane sa vjerskim pokretima, a pojmovi poput pomirenja i oprosta nas podsjećaju na religijske vrijednosti koje promovira većina vjerskih institucija.

U ovom, sedmom izdanju časopisa *Balkan. Perspectives* želimo se baviti odnosom religije i suočavanja sa prošlošću i ispitivanjem elemenata vjere koji mogu podržati inkluzivan proces suočavanja sa nasilnim događajima iz prošlosti. Istovremeno želimo govoriti o slučajevima u kojima se religija može zloupotrijebiti za održavanje ili otpočinjanje konflikata i na koji način se može protivstaviti takvoj instrumentalizaciji.

U našem glavnom članku Zlatiborka Popov Momčilović nam daje pregled slučajeva u kojima je religija igrala važnu ulogu u suočavanju sa prošlošću i na koji način vjerska uvjerenja mogu pomoći ljudima da imaju povjerenje u procese pomirenja.

Muhamed Jusić zauzima kritičniji stav o pitanju stanja međureligijskog dijaloga u Bosni i Hercegovini. Po njemu, pokušaji koji se poduzimaju do danas kako bi se dao doprinos pomirenju nisu prilagođeni svakodnevnoj stvarnosti građana Bosne i Hercegovine. On stoga poziva na veću posvećenost procesu pomirenja i daje konkretnе preporuke za budućnost.

Dardan Hoti zauzima sličan stav kada govori o potencijalima određenih vjerskih zajednica na Kosovu kada se radi o suočavanju sa prošlošću. On je razgovarao sa određenim vjerskim liderima i govorio o njihovom viđenju situacije na Kosovu.

Shpëtim Nuredini kanonizaciju Majke Tereze uzima kao primjer za način na koji se religija politizira u Makedoniji i zašto se vjerska pripadnost još uvijek povezuje sa etničkom pripadnošću osoba. Todor Pendarov komentira odnos između religije i politike u Makedoniji i kritizira njihovo miješanje s obzirom na to da to otežava konstruktivni proces suočavanja sa prošlošću.

Safeta Biševac se bavi situacijom islamskih zajednica u Sandžaku i percipiranim rastućim ekstremizmom u zajednicama koje su do sada bile poznate po svom mirnom prihvatanju drugih. Ona predstavlja i poredi situaciju tamo tokom 1990-ih i danas.

Kao i uvek, radujemo se vašim komentarima i opaskama na ovo izdanje i nadamo se da će vam štivo biti korisno i obogaćujuće. Ukoliko želite da se preplatite na časopis ili imate bilo kakav drugi komentar, molimo da nas kontaktirate putem e-mail adrese balkan.perspectives@forumzfd.de.

Također želim iskoristiti priliku da se oprostim s obzirom da je ovo zadnje izdanje koje predstavljam kao glavna urednica. Uživala sam u saradnji sa uredničkim timom i nadam se da ćete nastaviti uživati u čitanju časopisa *Balkan. Perspectives*.

Srdačno,
Maike Dafeld
glavna urednica

**ŠTA JE
ZA VAS
RELIGIJA?**

BOSNA I HERCEGOVINA

Religija je vrlo važna za mene jer mi pomaže da se nosim sa životnim poteškoćama i donosim ispravne odluke.

Amila, 30 godina

Religija je po mom mišljenju nešto što je samo moje i nema potrebe iznositi je u javnost.

Rusmira, 29 godina

Religija je zastarjela korporativna i politička mašinerija koja iskorištava fragilnost ljudskog mentaliteta. To je način kontrole masa i zarobljavanja ljudske slobode davanjem lažne nadе u nešto što je imaginarno.

Zlatko Č., 27 godina

KOSOVO

Religija za mene znači mir. Kada ne bi bilo religija na svijetu, mnoge stvari bi bile drugačije.

Fisnik S., 32 godine

Služenje i obožavanje se vežu za kult bogova.

Atdhedona Rr., 27 godina

Religija je uvjerenje da postoji samo jedan Bog, da se ne čini ništa nažao i da se uvijek nastoji biti dobar. Bog je sveprisutan, u crkvi, džamiji, na ulici i na oltaru.

Rezearta B., 33 godine

Religija je vjera koja objašnjava uzrok, prirodu i svrhu svemira i zahtijeva prvrženost i rituale.

Selvie I., 35 godina

SRBIJA

Kao nereligiozna osoba vidim religiju kao političku i socijalnu silu, ne kao lično pitanje. U našoj regiji crkva je instrument političkih ideologija i obratno. One se međusobno podržavaju kako bi ispravljale granice ili iscrtavale nove granice, gradeći nevidljivi zid između ljudi i hraneći mržnju protiv razlika. To je suprotno onome što je suština religije.

Djurdja Dj., 30 godina

Meni religija ne znači ništa. Vidim osobe kao dobre ili loše, bez obzira na njihovu religiju. Religija je u prošlosti bila korištena (zloupotrebljavana) za niz zvjerstava koja su se desila u našoj regiji. Osobe su činile okrutnosti u ime Boga, tako da pokušavam misliti svojom glavom.

Marija V., 32 godine

Religija je vjera u nešto izvan nas samih; nešto ogromno, nešto sveprisutno, nešto što stvara uzroke i posljedice za sve nas jednako, bez stereotipa i predrasuda i bez opterećenja racionalnosti. Religija je vjera u nešto prelijepo poput ljubavi, a ipak istovremeno nešto puno veće od toga.

Miloranka T., 30 godina

MAKEDONIJA

Religija je vjera u Boga. To je vjera u nešto sveto čime se vodimo u našem duhovnom životu.

Violeta K., 43 godine

Religija je vjera u Boga, koji nam govori da volimo i poštujemo prvo sebe, a onda i druge.

Irina S., 37 godina

Religija je alat za kontrolu građanskih masa i njihovu podjelu.

Milcho S., 30 godina

KADA SE RELIGIJA BAVI PROŠLOŠĆU

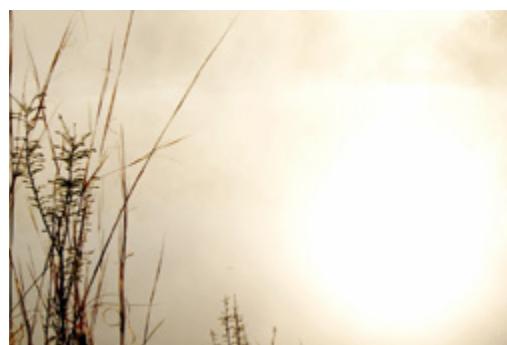
Bez obzira na to da li to žele ili ne, tokom dana prije Ramazanskog bajrama mnogi muslimani uzimaju srpove, male motike, nešto cvijeća i komade tekstila i upućuju se na mezarja. To je ritual koji nikada ne propuštaju. Oni se upućuju na mezarja kako bi odali počast svojim voljenima koji su umrli. To se također radi kako bi se održao privid za druge; kada se završi jutarnja molitva Ramazanskog bajrama, mnoge porodice idu na mezarja, koja se redovno održavaju, i prisjećaju se umrlih. To je jedan od primjera kako se muslimani na Kosovu suočavaju sa prošlošću – kroz vjerski obred. Međutim, općenito su prošlost i religija često diskutabilne u periodu između mira i rata. Sve religije govore o miru, a rat se spominje samo par puta. Tony Selimi, međunarodno priznati stručnjak za tok misli i ljudsku emocionalnu inteligenciju, tvrdi da "je diskutabilno reći da je ikada postojao rat kojem je primarni uzrok rata i borbi bila religija. Istovremeno, skoro

svi konflikti ili veći ratovi su imali određeni religijski aspekt ili određenu poveznicu sa vjerskim pitanjima. Religija je igrala veliku ulogu u malim i velikim konfliktima u svijetu, u građanskim ratovima i u većini savremenih ratova". S obzirom na to da je religija čest element konflikata i ratova, također je treba uzimati u obzir kada se govori o pomirenju i suočavanju sa prošlošću.

Doprinos religije mirnom društvu i potencijalnom pogoršanju

Na Kosovu je međureligijski dijalog počeo da se suočava sa ovim izazovom i da okuplja predstavnike brojnih vjerskih zajednica. Don Lush Gjergji, katolički svećenik, učešće u takvom dijalogu smatra ključnom ulogom vjerskih voda: "Međureligijski dijalog je danas jedno od najvažnijih pitanja za kosovsko društvo."

Njegovo stajalište je vrlo slično onom imama Sabrija Bajgore. Bajgora kaže da je misija religija da uzdignu ljude, a ne hraniti mržnju, koja može dovesti do ratova, i cijeni međureligijski dijalog na Kosovu. "Primarna misija nebeskih religija je doprinijeti miru, toleranciji, ljubavi, poštovanju i razumijevanju. Nakon rata na Kosovu vjerske zajednice su dale vrijedan doprinos izgradnji mira i razumijevanja. Brojni međureligijski sastanci i konferencije su dokaz o tome da ovo ima

isključivo svrhu da iskorijeni mržnju između ljudi koji žive na Kosovu”, kaže imam Sabri Bajgora. Pitanje da li religija može doprinijeti mirnom društvu za njega je pitanje sa spremnim odgovorom: “Ne samo da može već je primarna misija nebeskih religija doprinijeti miru, toleranciji, ljubavi, poštovanju i razumijevanju.” Na Kosovu je međureligijska saradnja postignuta putem zajedničkih sastanaka i konferencija, u nastojanju da se religija odvoji od političkog utjecaja.

Xhabir Hamiti, predavač na Fakultetu islamskih studija, naglašava riječi “međureligijska saradnja” kao ključne riječi za dugoročno mirno društvo na Kosovu. On čak smatra da su vjerski lideri prave osobe za smirivanje političkih i nacionalnih konfliktata u zemlji danas. U cilju postizanja istog, Hamiti smatra da trebamo izbjegavati potčinjenost.

Je li miran međureligijski dijalog izložen riziku?

“Kako bi se postigla pozitivna saradnja i njegovalo opće dobro za građane, vjerske zajednice si ne bi smjele dopustiti da postanu alati neke strane vjerske organizacije, već trebaju biti vjerne sebi, jer niko ne želi dobro zemlji i okolini u kojoj živimo više nego mi sami”, kaže Hamiti. Pored rizika politizacije vjerskih zajednica, Hamiti dodaje da nedostatak političke stabilnosti na Kosovu šteti, predstavlja prepreku i čini nemogućom stvarnu međureligijsku saradnju u zemlji.

Bajgora dodatno naglašava ovaj aspekt: po njemu Balkan liči na ugašeni požar koji se može lako ponovo zapaliti u smislu konfliktata koje je regija doživjela od 1990-ih. Iako konflikti na Balkanu nisu bili motivirani vjerskim razlozima, podjela između religija u regiji nije omogućila mirno rješenje konfliktata.

Don Lush Gjergji vidi doprinos religije društvu i kaže da se to može desiti samo kada je religija vjerna sebi: “Ona može dati veliki doprinos, što je razumljivo ukoliko se radi o istinskoj religiji, odnosno služenju Bogu i slično, ili može dati negativan doprinos kada je politizirana, manipulirana, degradirana i kada se navodno obraća Bogu, ali se ne obraća Njemu ili čovjeku, drugim riječima, kada nema vrijednosti i duhovne vrline.”

Elementi religije koji mogu pomoći u procesu suočavanja s prošlošću

Dok nepolitizirani međureligijski dijalog može doprinijeti izgradnji mira i suočavanju s prošlošću na Kosovu na nivou društva, religijski elementi i rituali mogu pomoći pojedincima da prevaziđu svoje patnje.

Za don Lusha Gjergjija postoje dva osnovna principa koja su vrlo potrebna: istina i ljubav. Oba nam omogućavaju da prihvatimo prošlost, iako možda postoje nepravde u istoj koje nije moguće promijeniti, ali ih se može preispitati. Ukoliko je to potrebno, don Lush Gjergji kaže da ih “trebamo poboljšavati, tražiti oprost i oprostiti snagom vjere i ljubavi”.

Pored toga, vjerski rituali kao što je molitva mogu pružiti podršku pojedincima. Prema Tonyju Selimiju, molitva je vid meditacije koji pomaže ljudima da umire svoj intelekt i fokusiraju se na svoje duše i nekim osobama može ponuditi olakšanje i utjehu.

Iako se ne mogu svi identificirati sa duhovnošću i religijom, interesantan je pogled na potencijal koji obje mogu ponuditi kada se radi o suočavanju s prošlošću. Institucionalizacija međureligijskog dijaloga se danas može smatrati još jednim korakom ka pomirenju i miru na Kosovu. Bit će interesantno pratiti ovaj proces tokom dolazećih godina i vidjeti da li različiti vjerski lideri mogu dati dodatne uspješne doprinose.

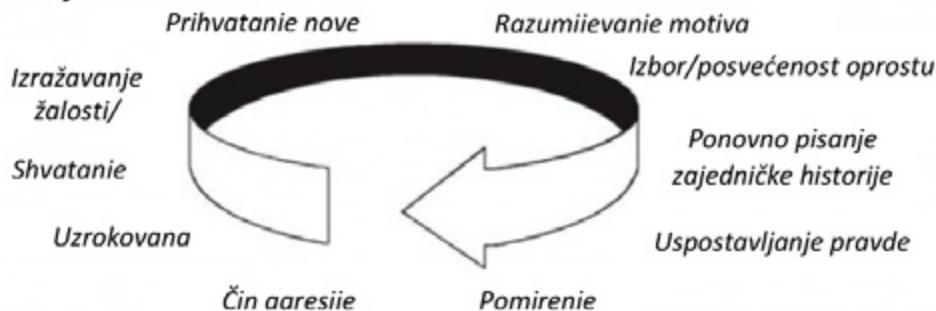
Dardan Hoti je novinar i urednik. Radio je za medije na Kosovu više od šest godina. Dobitnik je nagrade za najbolju priču o siromaštvu tima Ujedinjenih nacija na Kosovu 2013. Dardan je član Upravnog odbora Udruženja novinara od 2014. i ovo mu je drugi mandat.

Doc. dr. sc. Zlatiborka Popov Momčinović je profesorica političkih nauka na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu, Bosna i Hercegovina. Diplomirala je sociologiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Tokom i nakon njenih studija bila je aktivna u civilnom društvu. Od 2005. godine predaje kao asistentica na Filozofskom fakultetu, gdje je odbranila svoj magistarski rad Politička kultura u tranzicijskom periodu. Na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu je odbranila svoj doktorski rad o ženskom pokretu u BiH i autorica je knjige Ženski pokret u BiH: Artikulacija protukulture. Objavila je više od 60 članaka o rodu, aktivizmu, pomirenju, civilnom društvu i javnoj ulozi religije. Tokom zadnje četiri godine je članica istraživačkog tima u projektu Faktori pomirenja u BiH, u saradnji sa Univerzitetom u Edinburgu. Takođe je angažirana kao stručnjakinja i predavačica na projektu PRO Future koji je pokrenuo Catholic Relief Service i koji podržava USAID, a bavi se pitanjima mira i pomirenja u bh. općinama.

Kako religijski elementi (ne) doprinose procesima suočavanja s prošlošću?

Religija se često posmatra kao fenomen koji zapravo odmaže procesima suočavanja sa prošlošću, pogotovo na našim prostorima. Verske zajednice i Crkve su sa svojim naracijama i verskim monumentima više prostori za isključiva sećanja, selektivnu memoriju i viktimalogiju koja hommage daje samo „svojima“ ili se pak s drugim žrtvama više suočava na apstraktan i na koncu konca dehumanizirajući način. Često se u okviru religijskog diskursa žrtvama prilazi tako što se jedne drugima „poravnavaju“, a na opasnost ovakvog pristupa „vođenja bilansa“ u knjigovodstvenom uredu“ je upozoravao i veliki nemački književnik i nobelovac Heinrich Böll u svom eseju Der Preis der Versöhnung, tj. Cena pomirenja.

Putevi i načini pomirenja Pomirenje kao ciklus

Na osnovu rada Olge Botchavore

Kako je suočavanje sa prošlošću fenomen koji se ne može dobro zahvatiti bez pojma pomirenja kao „strategije sa mnogo lica“, smatramo da ovo suočavanje treba postaviti u kontekst pomirenja. Bez njega, suočavanje sa prošlošću je samo sebi svrha i nije okrenuto u dovoljnoj meri sadašnjosti i budućnosti (vidi sliku).

Ono što se čini je da religije zapravo služe, ako

pogledamo ovu cikličnu ekspresiju pomirenja, izražavanju patnji, gubitaka i traumatičnih iskustava, ali samo vlastite grupe. Time se potvrđuje iznova i iznova ideologija religijskog nacionalizma i zajedničarenja koja je zapravo legitimizirala konflikte na našim prostorima. Sa ovakvom praksom je svakako potrebno suočavanje u vlastitim verskim redovima, da ne kažemo rovovima, jer oni i dalje operiraju.

U drugim aspektima skoro da i nisu angažovane, bar ne na našim prostorima. U nekim segmentima koji se tiču tema kao što su istina, oprost takođe prilaze selektivno. Istina je npr. forenzička, narativna, dijaloška, restorativna. U našim religijskim narativima prostora ima samo za vlastite ne i "tuđe" naracije, kao i vlastitu forenzu koju operira kao martirologij, tj. prostor za kult vlastitog mučeništva. Oprost se uvek očekuje od druge strane, što rađa opasnost od cikličnog ponavljanja zločina. Kao što je veliki teolog sa naših prostora Miroslav Wolf u svom eseju Remembering Wrongs Rightly istakao, treba delovati kao da je oprošteno čak i kad nije, jer samo sa te pozicije se neće težiti ka osveti koja vodi u ponavljanje prošlosti. Time religije potvrđuju i svoju transcendenciju, težnju ka boljem, višem, onostranom, koje nudi šire i pravednije horizonte, u hrišćanskom smislu prostor za rađanje ne samo novog čoveka već i vlastite izvorne uloge i autentičnosti.

Neki od pozitivnih primera a koji se mogu naći u nekim drugim zemljama su svakako mesto za učenje. Npr. uloga nemačkih teologa nakon II svetskog rata, anglikanskih biskupa u Južnoj Africi tokom i nakon apartheida. U Južnoj Africi je posebno značajna uloga anglikanskog biskupa Desmonda Tutua u uspostavljanju Komisije za tranzicijsku pravdu, a, kao što je poznato, ovdašnji verski zvaničnici su ne samo uspostavljanje već i bilo kakav rad takve jedne komisije u BiH i regionu dovodili u pitanje.

Nemački teolozi su npr. nakon nacističkih zlodela postavili opasno pitanje da li je hrišćanstvo moguće nakon Aušvica¹, upozoravajući da u logorima "industrijama smrti", nije umro judaizam već hrišćanstvo, budući da je vekovima nosilo u sebi javni ili skriveni antisemitizam. Kod nas se ovakva pitanja ne postavljaju², osim u delima i kritičkim refleksijama marginalizovanih teologa i religijskih zvaničnika. No oni predstavljaju svakako značajan resurs koji treba dobiti vidljivija mesta i oblike podrške. Nemački teolozi su tako govorili da religija treba da bude prostor za „opasna sećanja“ i da je to njena kreativna uloga, a ne očuvanje vlastitih privilegija i žal za sretnijim vremenima kada je vladao savez „trona i oltara“, a što se kod nas uspostavlja na neki način u svim verskim zajednicama. One su više povezane sa državom, a manje sa društvom, pa čak i vlastitim vernicima. Na taj način, u sprezi sa etno-elitama igraju važnu ulogu u

proizvodnji selektivne memorije, koja dobija oblik „skrivene poluzvanične istorije“.

Prostora, makar minimalnog, za optimizam ima. Npr. u delima nekih teologa, a našta smo ukazali, potom u dijaloškim susretima, s tim da oni često ostaju na normativnoj razini, zajedničkim lokalnim inicijativama usmerenim ka budućnosti koje ne negiraju prošlost, ali je prevladavaju na društveno kreativan i odgovoran način. Posebno su značajni i angažmani teologinja i vernica, ali zbog društvene mizoginije i patrijarhalnih religijskih struktura nisu dovoljno vidljivi. Takođe, iako institucionalni oblici suočavanja i dijaloga imaju svoje nedostatke, svakako je bitno što u BiH deluje Međureligijsko vijeće (MRV), koje takođe ima i svoje lokalne podružnice. MRV izdaje značajne publikacije koje ukazuju na bogatstvo različitosti bh. društva, reaguje u slučaju napada na verske objekte, podupire susrete mladih teologa, dok se npr. na lokalnom nivou radi na brojnim zajedničkim projektima koji su okrenuti ljudskoj svakodnevničici, čime se nadilaze prepreke dehumanizovanog tumačenja i stalnog okretanja prošlosti na iskrivljen način.

Takođe, neka bh. istraživanja pokazuju (npr. u okviru četvorogodišnjeg Edinburgh projekta o procesima pomirenja u BiH)³ da su vernici na našim prostorima bez obzira na to iz koje zajednice dolaze imali više „veru“ u pomirenje od nereligijsnih osoba. U većoj meri su podržavali različite inicijative i na vertikalnoj (zvaničnoj) i horizontalnoj (društvenoj i ljudskoj) ravni. To svakako predstavlja značajan resurs, a i poruku da se vernici na drugaćiji i kreativniji način mogu i trebaju uključiti u različite aktivnosti koje će na nov način tretirati prošlost zarad bolje sadašnjosti i budućnosti. Između njih ne postoji bukvalno vremensko razgraničenje, već međukretanje kroz vremenske prostore, a što nam nudi bolju refleksivnost i iskorak iz „naturalizovane“ tištine selektivnog sećanja. Vera i religioznost daju i prostore za „pobunu srca“ protiv različitih oblika zala, starih i novih, koja stvaraju pozadinsku kakofoniju (sintagma Miroslava Wolfa) naše svakodnevnicе, uključujući i religijske.

1 Što predstavlja parafrazu Adornove teze da poezija više nije moguća nakon Aušvica.

2 Kao što neki teolozi (npr. Nikola Knežević, Alen Kristić, Zoran Grozdanov i dr.) ističu, gde je Pravoslavlje bilo u Srebrenici, Katoličanstvo u Jasenovcu itd. itd.

3 U ovom istraživanju je poseban akcenat stavljen na religiju kao faktor u procesima pomirenja: www.ceir.co.rs/diskursi/uploads/2013/dec/Edinburg%20Bos.pdf

Shpëtim Nuredini

*Glavni urednik RTM2 (MPT2),
nekadašnji dopisnik satelitske TV
stанице ALSAT, Tirana*

Prošlost Majke Tereze je u opasnosti u Makedoniji

Društva na Balkanu, a posebno u Makedoniji, dugo će se susretati sa problemima pri suočavanju sa prošlošću. Razlog za ovaj izazov je nedostatak spremnosti da pozajemo sami sebe kao što znamo druge i da prihvatimo druge kao što prihvatamo nas same. Nedostatak spremnosti da tražimo historijske činjenice i tendencija zloupotrebe historije i identiteta došli su na vidjelo tokom kanonizacije Majke Tereze.

Da li je Majka Tereza bila Albanka, Makedonka ili Vlahinja? Da li je bila Skopljanka iz Skoplja u Albaniji ili Skopljanka iz Skoplja u Makedoniji? Da li je bila predana katolička vjernica na koju bi trebali biti ponosni i muslimanski i pravoslavni vjernici ili je treba odbaciti jer nije pripadala vjeri koju su izabrali drugi ljudi?

Dilemu u vezi sa pitanjem njenog identiteta je riješila sama svetica jednom rečenicom koja čini njenu ličnu kartu: "Po krvi sam Albanka, po državljanstvu Indijka, po vjeri sam katolkinja i obavljam službu časne sestre. Po svom pozivu pripadam cijelom svijetu. Kada se radi o mom srcu, pripadam u potpunosti Srcu Isusa", rekla je Majka Tereza, rođena pod imenom Gonxhe Bojaxhiu. Međutim, umjesto njenog prihvatanja kao jedinstvene i izvanredne ličnosti, njen identitet se u velikoj mjeri politizira.

Iako osoba može predstavljati mozaik identiteta, u Makedoniji mnoge osobe svode identitete na etničku pripadnost osobe. Činjenica da je Majka Tereza bila albanskog porijekla i istovremeno katoličke vjeroispovijesti je pobijala ove simplicističke percepcije. Majka Tereza je bila i Albanka i katolkinja, a sada je i svetica.

Albanska zajednica u Makedoniji se vrlo često osjeća zanemarenom i nedovoljno zastupljenom. Stoga reakcije na činjenicu da se porijeklo

Majke Tereze zanemarilo tokom ceremonije kanonizacije nisu pozitivne. Predsjednik države, Djorge Ivanov, uspio je navesti sve identitete svetice Majke Tereze, ali je izostavio njen etnički identitet. Zapravo, ono što je situaciju učinilo u još većoj mjeri zbumujućom je činjenica da on nije spomenuo njeni ime po rođenju, Gonxhe. I ministar kulture i biskup Katoličke crkve su napravili istu grešku. Tokom komemoracije koju je organizirala Akademija nauka i umjetnosti Makedonije posvećene kanonizaciji Majke Tereze predsjednik organizacije, Taki Fiti, naveo je da Majka Tereza potiče iz porodice miješanih etničkih identiteta, što je dovelo do vrlo negativnih reakcija.

Događaji vezani za kanonizaciju Majke Tereze su još jednom pokazali da makedonskom društvu ne samo da nedostaje kapacitet da se suoči sa prošlošću već da ono također raspiruje požar etničkih podjela i inherentnih konflikata u društvu.

Jedna od povijesnih molitvi Majke Tereze je molitva koju je izrekla tokom svog govora u Ujedinjenim nacijama 1985, kada je rekla: "Bože, daj mi snagu da donesem mir tamo gdje postoje greške, da donesem istinu." Makedonija još uvijek mora raditi na uspostavljanju verzije istine koja može biti prihvatljiva za nekoliko strana. Tokom rada na tome moramo izlaziti jedni drugima u susret u miru, uz toleranciju, sa međusobnim poštovanjem i uz ispravljanje grešaka. Trebali bismo uobičajene nacionalističke načine razmišljanja ostaviti iza sebe i stupati u kontakt jedni s drugima kao jednaki članovi ovog društva.

Majka Tereza bi mogla biti dobar primjer u takvom procesu.

Islamska zajednica između posledica rata u BiH i jačanja ekstremizma

Početkom januara 2014. godine u borbama između Slobodne sirijske armije i ISIL kod Alepa poginuo je Mirza Ganić. Imao je devetnaest godina, bio je iz Novog Pazara. Bio je dobro dete, đak generacije u osnovnoj školi, imao sve petice u gimnaziji.

Dva meseca pre završetka škole otišao je u Siriju da se bori na strani ISIL. Porodica nije znala da planira da ide u Siriju, odakle im se javio kada je stigao.

Preko fejsbuka je iz Sirije slao svoje fotografije, izveštaje s ratišta, ali i preteće poruke pojedinim bošnjačkim političarima i NVO aktivistima, koje je optužio da su izdali islam. Nije Ganić bio prvi Sandžaklja koji se borio i poginuo u Siriji, ali je privukao pažnju baš zbog toga što je bio mladić "za primer", a onda otišao da ratuje za ISIL. Pošto zvaničnih podataka nema, mediji spekulisu različitim ciframa o broju muslimana koji su iz Srbije, pretežno je reč o sandžačkim Bošnjacima, otišli da se bore u redovima ISIL, od nekoliko desetina do nekoliko stotina. Desetak ih je poginulo. Nakon što je Srbija usvojila zakon kojim je odlazak na strana ratišta postao krivično delo koje se kažnjava i zatvorom, broj Sandžaklja koji idu u ISIL je drastično pao. Možda ne toliko zbog zakona, koliko zbog pada popularnosti ISIL. Brojna su pitanja koja su, ovim povodom, postavljana i još uvek se postavljaju. Šta je motivisalo mlade Bošnjake da idu da se bore u Siriji? Da li u Sandžaku jača ekstremizam i kakva je uloga Islamske zajednice?

*Uticaj rata u Bosni

Prema rezultatima popisa iz 2011. godine, islam je treća po brojnosti religija u Srbiji. Od 7,2 miliona građana Srbije, muslimana ima nešto više od 220 hiljada, oko tri odsto. Najbrojniji među muslimanima su Bošnjaci, kojih ima nešto više od 145 hiljada i žive većinom u Sandžaku. U šest sandžačkih opština koje pripadaju Srbiji živi 238.787 stanovnika, 76.590 (32 odsto) pravoslavnih hrišćana i 156.575 (65,6 odsto) muslimana.

U nekadašnjoj Jugoslaviji postojala je jedinstvena Islamska zajednica čije su sedište (Rijaset) i verski poglavar (reis-ul-ulema) bili u Sarajevu. Tokom rata u BiH tamošnja Islamska zajednica nije mogla normalno da funkcioniše, pa su muslimani u delovima bivše Jugoslavije počeli da se samostalno organizuju. Muslimani u Sandžaku su osnovali Islamsku zajednicu, na čijem čelu je bio muftija Muamer Zukorlić. Tadašnja Miloševićeva vlast nije želeta da prizna ovu versku organizaciju za koju je tvrdila da je politička i da ima separatističke pretenzije. Od 2007. godine u Srbiji postoje dve verske organizacije muslimana koje se međusobno ne priznaju. Islamska zajednica u Srbiji organizaciono je povezana sa Islamskom zajednicom u BiH i za svog verskog poglavara priznaje reis-ul-ulemu u Sarajevu. Na njenom čelu je glavni muftija Mevlud Dudić. Islamska zajednica Srbije ima svog poglavara reis-ul-ulemu Seada Nasufovića, sa Sarajevom želi saradnju, ali se zalaže za samostalnu versku zajednicu muslimana Srbije. Između dve islamske zajednice ne postoje teološke razlike, već se razlikuju po tome što jedna svoje sedište vidi u Sarajevu, a druga u Beogradu.

Vlasti u Srbiji do sada su očigledno iz političkih razloga protežirale Islamsku zajednicu Srbije, ali je premijer Aleksandar Vučić uspostavio dobre odnose i sa bivšim glavnim muftijom IZ u Srbiji Muamerom Zukorlićem, koji je napustio verski poziv i posvetio se politici. Poslanik je u Skupštini Srbije i podržava aktuelnu Vučićevu vladu.

Rat u BiH (1992-1995) predstavlja je najozbiljniji ispit za, potencira se, tradicionalno dobre odnose pravoslavaca i muslimana u Srbiji. Mada zvanično Srbija nije učestvovala u ratu, tadašnje političko i vojno rukovodstvo na čelu sa pokojnim Slobodanom Miloševićem zdušno je pomagalo politiku i vojsku bosanskih Srba, pod vodstvom Radovana Karadžića i generala Ratka Mladića, a dobromoljci iz Srbije učestvovali su u borbama. Kako je rat u BiH imao i versku komponentu, nije mogao da ne utiče na međuverske i međunacionalne odnose i u Srbiji, posebno njenim pograničnim delovima ka Bosni, u kojima su Bošnjaci-muslimani tada činili značajan procenat, negde i većinu stanovništva. Rat u Bosni najviše se odrazilo na muslimane u Sandžaku, koji je pogranična regija između Srbije, Crne Gore i BiH. Najozbiljniji napadi na muslimane, njihovu imovinu i verske objekte zabeleženi su u

Bukovici, mesto pored Pljevalja, u delu Sandžaka koji pripada Crnoj Gori i okolini Priboja, u Srbiji. Vlade Crne Gore i Srbije su poslednjih godina uložile milione evra u obnovu muslimanskih kuća u Bukovici i okolini Priboja, kao i različite projekte rekonstrukcije tih ratom uništenih područja. Niko, međutim, nije odgovarao za počinjene zločine.

Javnosti su najpoznatija dva slučaja otmice i ubistva Bošnjaka-muslimana, građana tadašnje SR Jugoslavije, to jest Srbije i Crne Gore, "Sjeverin" i "Štrpci". U selu Mioča (opština Rudo u većinskoj srpskoj delu BiH) 22. oktobra 1992. godine iz autobusa koji je prevozio putnike iz pribojskog sela Sjeverin u Priboj oteto je 17 Bošnjaka. Odvedeni su u Višegrad (BiH), mučeni i ubijeni. Iz voza Beograd-Bar u selu Štrpci, takođe delu BiH koji su kontrolisale srpske snage, februara 1993. godine oteto je 20 putnika, 19 Bošnjaka i jedan Hrvat koji se usprotivio odvođenju ljudi. Oteti su odvedeni u nepoznatom pravcu i likvidirani.

Zanimljivo je da tokom rata u susednoj BiH i pored zločina počinjenih i nad sandžačkim Bošnjacima u Sandžaku nisu zabeleženi slučajevi verskog ekstremizma ni međuverskih i međunacionalnih incidenta. Da Srbi i Bošnjaci u Sandžaku gaje međusobno poštovanje pokazalo se i 17 marta 2004. godine, kada su, nakon davljenja dvoje albanske dece u reci Ibar, za što su, kasnije se pokazalo, bez dokaza optuženi Srbi iz susednog sela, Albanci napali Srbe na Kosovu, uništili desetine crkava i manastira. Iste večeri su u osvetničkoj akciji Srbi zapalili džamije u Beogradu i Nišu, zabeležen je niz napada na Albance i muslimane i njihovu imovinu. U Sandžaku je bilo mirno, a tamošnja Islamska zajednica, uz osudu verski motivisanih napada na Kosovu i centralnoj Srbiji, apelovala je na svoje vernike da ne podležu histeriji i ne sprovode osvetu. Tadašnji muftija Zukorlić je svojim pristalicama naredio da posebnu pažnju obrate i čuvaju pravoslavne objekte u okolini Novog Pazara, manastire Đurđeve stupove i Sopoćani, kao i Petrovu crkvu.

*Stavovi muslimanskih verskih lidera

Sandžački Bošnjaci prihvatali su islam tokom viševekovne vladavine Osmanlija. Kao evropski narod slovenskog porekla koji vekovima živi sa pripadnicima drugih vera, Bošnjaci spadaju u liberalnije muslimanske narode sunitske orientacije. Mnoge je zato iznenadila pojava nešto radikalnijih shvatanja islama koja je u Sandžaku, primetna poslednjih 10-15 godina kroz delovanje vehabija i selefija. Zabeleženo je više incidenta u kojima su pripadnici vehabijskog pokreta u pojedinim džamijama pokušavali da nametnu svoj način molitve, prekidali muzičke koncerte, delili letke kojim su objašnjavali što je u skladu sa islamoom, a što protiv. Najozbiljniji incident bio je 2007. kada je uhapšena grupa vehabija koje je policija optužila da su u blizini sela Žabren, između Sjenice i Novog Pazara, organizovali kamp za obuku. Dve grupe vehabija su osuđene za terorizam.

Poslednjih godina u Novom Pazaru i Sandžaku nisu zabeleženi incidenti ove vrste, a čini se da vehabije i selefije nisu toliko vidljivi na ulicama. U Novom Pazaru se poslednjih godina može primetiti da sve više, posebno mladih žena i devojaka, prihvata muslimanski način odevanja nošenjem hidžaba (marama). Čini se da je to u skladu sa opštim trendovima na tlu bivše Jugoslavije, posebno nakon ratova devedesetih i raspada bivše države. Mladi Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Albanci... okreću se sve više svojoj naciji i veri. Kod muslimana to "okretanje" ili "vraćanje" islamu ima, čini se, domaće i međunarodne uzroke. Nakon rata u Bosni, a kao odgovor na brojne zločine, kod Bošnjaka su ojačali nacionalna i verska svest i ponos. Ratovi u muslimanskim zemljama, kao i u Evropi sve prisutnija islamofobija, takođe su uticali da se mladi Bošnjaci više okreću svojoj religiji i distanciraju od zapadnih vrednosti.

Islamski verski lideri, bez obzira iz koje verske zajednice potiču, po pravilu su redovno osuđivali ratne zločine, ekstremističke pojave, naročito terorističke akte koje su pojedinci činili navodno u ime islama, isticali neophodnost međusobnog uvažavanja i koegzistencije različitih religija i zalagali se da ovdašnji muslimani nastave da poštuju tradicionalnu verziju islama koja na ovim prostorima postoji vekovima. Bivši muftija Muamer Zukorlić, kog su neki optuživali da je omogućio jačanje ekstremnog vehabizma u Sandžaku, dok je na suđenju grupi vehabija navedeno da je on, kao "agent CIA", bio meta planiranog terorističkog napada, postao je jedan od lidera Bošnjačke demokratske zajednice Sandžaka i poslanik u Skupštini Srbije.

Zukorlića je ranije većina srpskih medija optuživala za ekstremizam i separatizam, ali je sad postao politički partner zvaničnog Beograda. Propagira politiku pomirenja između Srba i Bošnjaka, muslimana i hrišćana, ali bez zaboravljanja zločina.

“Ne možete ostaviti tako krupne stvari iza sebe, ne možete ne prebrojavati žrtve. Zločini su nešto što se mora osuditi, procesuirati, prepustiti pravosudnim i drugim institucijama da se time bave, ali treba uspostaviti principe. Samo na osnovu principa se proces može odvijati pozitivno dalje. Ne nipošto negiranjem, ne odlaganjem, guranjem pod tepih. Veoma je važno da se okupimo i kažemo da hoćemo razgovor, dijalog, da hoćemo da to prevaziđemo. Ne da odložimo, zaboravimo, minimiziramo”, poručuje Zukorlić. Govoreći o problemu radikalizma, Zukorlić ističe da se “vatra vatrom ne gasi” i da je potrebno stvaranje ambijenta u kojem su ekstremne ponude neinteresantne, u čemu je posebno važno poboljšanje ekonomski i socijalne situacije u Sandžaku. “Želimo Sandžak u svojoj kulturnoj, ekonomskoj, saobraćajnoj snazi, kao nukleus budućeg zajedništva u Srbiji, Crnoj Gori, BiH, Kosovu i svim drugim. Sandžak je mjesto susreta dobra, čvoriste autoputeva iz Beograda prema moru i Sarajeva prema Novom Pazaru... Takođe Sandžaka i Bošnjaka ne trebaju se plašiti ni Srbija ni Crna Gora. Pokazali smo da ne otimamo i ne napadamo. S takvom investicijom želimo državu Srbiju gdje su svi jednaki i međusobno se poštuju. Takvu državu spremni smo zajedno graditi i podizati”, poručivao je Zukorlić na svojim predizbornim skupovima.

I Islamska zajednica Srbije, koju predvodi reis-ul-ulema Sead Nasufović, redovno osuđuje ekstremističke pojave i zločine i zalaže se za tolerantan, multietnički i multiverski život. Iako je nominalno Nasufović na čelu, ova verska zajednica se dovodi u vezu sa porodicom Jusufspahić, koja decenijama kontroliše muslimansku zajednicu muslimana Beograda. Mnogi muslimani, posebno u Sandžaku, Jusufspahićima zameraju da su bili previše bliski sa političarima koji su muslimanima ovih prostora naneli zlo, Slobodanom Miloševićem i Vojislavom Šešeljem. Jusufspahići i IZS po pravilu imaju dobre odnose sa vlastima, ističu svoju vezanost za Srbiju i protivljenje ekstremizmu. “Kuda mi hodimo i kud’ mi vodimo ekstremizma nema”, poručio je Muhamed Jusufspahić, bivši muftija srbijanski IZS još 2007. godine. “Muslimani Srbije, svi mi kojima je Gospod Bog preči od svega stvorenoga, osuđujemo nasilje, svako ubijanje i svaku smutnju koja ka ubijanju vodi”, poručio je svojevremeno Jusufspahić komentarišući terorističke napade u nizu evropskih zemalja.

Safeta Biševac

Novinarka dnevnog lista *Danas* iz Beograda i kourednica dodatka *Sandžak Danas* ovog dnevnika. U dugogodišnjoj novinarskoj karijeri bavila se uglavnom unutrašnjom politikom, ali i regionalnim temama, humanitarnim pitanjima, kao i ljudskim pravima.

VJERNICI ZA MIR

Vjernici za mir je međureligijska inicijativa nastala 2006. godine. Osmočlanu grupu vjernika i vjernica, koja nosi ovu inicijativu, čine kršćani/ke i muslimani/ke koji dolaze iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije i već su dugo godina aktivni/e u izgradnji mira. Inicijativa Vjernici za mir od početka se okuplja oko zajedničke vizije da „Gradeći mir, slavimo Boga“, kako glasi krovni naslov međureligijskih mirovnih susreta, konferencija koje su održane u organizaciji ove inicijative.

Do sada su održane tri regionalne međureligijske konferencije: 2006. u Hrvatskoj (otok Krk), 2008. u Bosni i Hercegovini (u Blagaju kraj Mostara) te 2010. u Srbiji (u Andrevlju, Vojvodina), a za 2017. se planira sljedeća konferencija u Hrvatskoj (Omiš). Konferencije su bile prigoda za susrete vjernika/ca zainteresiranih za izgradnju mira i tematizirale su potencijale abrahamskih religija za izgradnju mira povezujući sadržaje vjere i nenasilje kao stav i način društvenog djelovanja. Svrha susretanja na konferencijama je otkrivanje i proučavanje mirovnih

poticaja, koncepata i teologija radi osvještavanja u vjernika/ce njihove odgovornosti za izgradnju civilnog društva.

Svojim dosadašnjim radom inicijativa Vjernici za mir potiče vjernike/ce da upoznaju i prodube vjerske sadržaje koji će ih osnažiti za mirovno djelovanje kako bi aktivnijim prakticiranjem vlastite vjere doprinijeli izgradnji miroljubivog suživota u društvima kojima pripadaju.

Inicijativa Vjernici za mir je 2013. pokrenula aktivnost pod nazivom Deklaracija vjernica i vjernika za mir. Deklaracije sadrži kriterije po kojima se prepoznaje vjernik/ka aktivan/na za mir. Ti kriteriji predstavljaju orientire za nenasilno djelovanje. Svaka osoba može potpisati Deklaraciju i tim simboličnim činom se obvezati da će ulagati napore u izgradnju mira putem nenasilja crpeći snagu i motivaciju iz sadržaja vlastite vjere.

Organizacijska grupa ove inicijative sastaje se godišnje dva do tri puta na konzultacijske vikende. Često su konzultacije mjesto na kojem se prepoznaju goruće teme međureligijskog mirovorstva kojima se treba u idućem razdoblju baviti. Tako je tema kojom će se baviti iduća konferencija pitanje kako da se vjernici za mir nose s problemima u vremenu nacionalizma i ksenofobije.

Sve ove aktivnosti urodile su željenim rezultatom da se s nazivom „vjernik/ca za mir“ identificira sve više građana/ki kršćana i muslimana s područja Jugoistočne Europe te pronose poruku inicijative Vjernici za mir kao svoju poruku.

Inicijativa Vjernici za mir povezana je sa sličnim inicijativama, mrežama i organizacijama, kao što su europska mreža Church and Peace, Molitva za mir u duhu Asiza i s njom povezane grupe istoimenog naziva Croyants pour la paix iz Francuske te Gläubige für den Frieden.

U listopadu 2013. godine Deklaracija je predstavljena u Berkusu kraj Vukovara i u Vinkovcima u sklopu Molitve u duhu Asiza, a u studenom iste godine u Centru Islamske zajednice u Rijeci organizirana je promocija deklaracije pred više od sto sudionika/ca.

Početkom lipnja 2014. godine Deklaracija je prezentirana u Sarajevu u sklopu mirovnog obilježavanja 100. godišnjice početka 1. svjetskog rata („Peace Event – Sarajevo 2014“).

Prvog siječnja 2015. Vjernici za mir objavili su Apel za mir tjedan dana prije tragičnog atentata na Charlie Hebdo u Parizu. Taj Apel je adresirao problem tih netrpeljivosti koja se šulja u Europi i u našem društvu u obliku islamofobije. On je upozorenje da fobije ugrožavaju ne samo pripadnike određene religijske skupine nego i mir kao zajedničko dobro svih građana društva. Osim načelnog, apel ima i svoj praktični aspekt jer predlaže konkretnе korake koje svaka osoba može poduzeti u otporu protiv netrpeljivosti i predrasuda.

RELIGIJA I POLITIKA

S obzirom na različite socio-historijske uslove u različitim dijelovima svijeta, razvili su se različiti koncepti države i religije i njihovog odnosa. Politika i religija su često međusobno povezane. Religije su osnivale države, ali su i države podržavale i jačale religije. Pored toga, religije su mijenjale socijalne strukture, države ili državne aparate revolucijama i postepenim utjecajem, a ako se nije radilo o promjenama onda se često radilo o prilagodbi i preuzimanju pune kontrole nad cjelokupnim religijama.

Dok su ranije religija i država bile u velikoj mjeri međusobno povezane, empirijska istraživanja pokazuju da je tokom zadnjih dva desetljeća prethodnog stoljeća i prvog desetljeća 21. stoljeća sekularizam porastao, a uloga religije u društvu i državi se smanjila. Sekularizam znači da su religija i vjera dio privatne sfere svakog pojedinca i nisu dio stvaranja politika i vođenja države. Tokom drugog desetljeća ovog stoljeća, posebno u Jugoistočnoj i Srednjoj Evropi, došlo je do trenda ponovnog jačanja odnosa između religije, politike i države.

Republika Makedonija je sekularna država u skladu sa Ustavom i zakonima koji razdvajaju formalnu politiku od religije i garantiraju puno poštivanje i zaštitu religijskog pluralizma. S obzirom na to

da je u našoj zemlji provedeno tako malo empirijskih istraživanja u vezi sa pitanjima religije i politike, moramo se u velikoj mjeri oslanjati na naša vlastita iskustva, medije i dnevne percepcije naših izabranih zvaničnika.

Promatrajući frenetičnost medija tokom glavnih vjerskih praznika, kada se stranački lideri mogu vidjeti u crkvi ili džamiji, sistem mi se ne čini veoma sekularan. Meni lično, koji sam i sam vjernik, nije bitno koji od naših lidera će pronaći novčić tokom sjećanja takozvanog božićnog kruha za Božić ili koji vjerski praznik slave.

Religiju ne treba shvatati samo kao folklornu tradiciju koja osigurava više glasova. Ona također ne treba utjecati na donošenje političkih odluka i izradu politika. Nažalost, politika u Makedoniji se često opravdava vjerskim argumentima. Naprimjer, vladina politika za velike porodice se zasniva na kršćanskom i muslimanskom uvjerenju da je abortus jedan od najvećih grijehova. Zakon kojim se zabranjuju abortusi ograničava pravo žena da samostalno odlučuju o tome da li će roditi dijete ili ne. Drugi primjer je shvatanje seksualne orientacije, koje je za naše političke elite identično shvatanju dvije najveće vjerske zajednice, Pravoslavne

– OPASAN KOKTEL

crkve u Makedoniji – Ohridske patrijaršije, i Islamske zajednice. Prema islamu i kršćanstvu, gay odnosi su uvreda za učenja Boga sadržana u Bibliji i Kur'angu.

U kontekstu Makedonije, nisu samo politika i religija na opasan način međusobno povezane. Etnički identiteti građana su dodatni sastojak tog opasnog koktela i nacionalistički pokreti ih zloupotrebljavaju. Kako biste danas bili "pravi Makedonac" i patriota, morate biti krščanin i pravoslavac, a, s druge strane, biti "pravi Albanac" prvenstveno znači biti musliman i sunit.

Mješavina politike, religije i etničkih identiteta potpiruje konflikte i tenzije u našoj zemlji i onemogućava nam da se na konstruktivan način suočavamo sa našom prošlošću. Sve veći trend međusobnog preplitanja religije i politike tokom zadnjih deset godina u Makedoniji dugoročno će nanijeti štetu građanima Makedonije ukoliko ne budemo u stanju prevazići podjele koje naši lideri prečesto promoviraju.

Todor Pendarov je kolumnista, politički analitičar, novinar i poslanik u Parlamentu Republike Makedonije.

Muhamed Jusić je islamski teolog i arabist, analitičar dešavanja na Bliskom istoku i Balkanu. Autor više knjiga i studija o arapskom svijetu i islamu. Kolumnist na Al-Jazeeri Balkans, u listovima i magazinima Start BiH, Oslobođenje i Preporod. Saradnik Centra za napredne studije iz Sarajeva i koordinator projekta Islam in South East Europe.

Izazov suočavanja s prošlošću, vjernici i vjerske zajednice

Proces suočavanja sa prošlošću, liječenja traumatičnih iskustava iz proteklog rata i u konačnici sam proces pomirenja nameće se kao jedno od ključnih pitanja u svim aspektima socijalnog, ekonomskog, pa i vjerskog života među narodima koji su stoljećima na ovim prostorima živjeli zajedno.

Mnogi poznavaoci situacije u zemlji se slažu da „brutalnost sukoba u BiH, količina patnje i stradanja, dimenzije razaranja koje su zabilježene, nagovještavaju da će utvrđivanje istine biti bolan i mukotrpni posao“. Na osnovu vlastitog iskustva, ali i iskustva mnogih drugih aktera u međureligijskom dijalogu koji je proteklih godina aktualiziran barem kada je riječ o BiH, ne možemo ne primjetiti kako je nespremnost ili nepostojanje pravog modela suočavanja sa onim što se dešavalo u godinama rata u BiH, što je kulminiralo zločinom genocida, često bilo kamen spoticanja i među ljudima koji predstavljaju vjerske zajednice ili za sebe tvrde da su vjernici. Pitanje suočavanja s nedavnom prošlošću jednostavno predstavlja „neeksplodiranu minu“, koje se svi organizatori bilo kakvog međureligijskog susreta plaše.

Isti problem se pojavljuje i kada je riječ o normalizaciji bilo kakvih drugih odnosa, od povratka raseljenih do intenzivnije ekonomске i kulturne saradnje na ovom prostoru. Zato se postavlja kao imperativ da se kao društvo počnemo baviti ovim problemom i da prestanemo proizvoditi „paralelne istine“.

I vjerske zajednice u tom smislu mogu i trebaju dati svoj doprinos kako bi se postavili kvalitetni temelji na kojima bi počivao proces liječenja sjećanja i suočavanja s prošlošću. One ne mogu utvrđivati činjenice o stradanju ili o uzrocima sukoba, ali mogu stvoriti ambijent u kojem se o tim dešavanjima govoriti bez pristrandosti, huškanja ili manipulacija emocijama. Vjerske zajednice i vjernici u njima promovišući ideju međureligijskog dijaloga mogu u tom smislu dati značajan doprinos suočavanju s prošlošću i ponovnoj izgradnji povjerenja.

Vjerske zajednice i pomirenje

U tom kontekstu ni proces suočavanja s prošlošću koji je dolazio od vjerskih zajednica i vjerom motivisanih neformalnih grupa i pojedinaca nije pokazao bolje rezultate, jer se u najvećem broju slučajeva ograničavao na međureligijski dijalog bez zalaženja u prostor suočavanja s onim što se dešavalo i iznalaženja jasnih modela i principa procesa pomirenja.

Često se kao razlog zbog kojeg se vjerske zajednice nerado upuštaju u proces suočavanja sa prošlošću u nekim prema vjerskim zajednicama kritički nastrojenim građanskim krugovima objašnjava činjenicom da bi to od njih zahtijevalo da preispitaju svoju ulogu tokom ratova na ovim prostorima, za što među njima (i ne samo njima nego i drugim krugovima društva, uključujući medije) nema spremnosti.

U mom razgovoru sa brojnim pripadnicima vjerskih zajednica najčešći odgovor na pitanje zašto vjerske zajednice ne predvode proces pomirenja bio je da se od njih ne može očekivati da budu pokretači tog procesa, koji očito u svim ostalim domenima društvenog života već duže vremena stagnira. To u kojoj mjeri i na koji način bi vjerske zajednice trebale i mogle učestvovati u procesu suočavanja s prošlošću nešto je što bi svaka od njih trebala postaviti kao cilj.

Međureligijski dijalog i proces suočavanja s prošlošću

I pored činjenice da problem suočavanja s prošlošću često predstavlja prepreku međureligijskom dijalogu, ostaje činjenica da su vjerske zajednice na prostoru BiH učinile prve, makar formalne, korake na putu međureligijskog dijaloga koji može biti preteča procesa pomirenja, te da je, i pored djelovanja MRV i MRI, sve veći broj slučajeva na nižim nivoima i u lokalnim zajednicama da se pokreću brojni projekti inspirisani željom za međureligijskim dijalogom i saradnjom. Međutim, na takvim skupovima se pitanje ratnog nasljeđa najčešće izbjegava, a svaki put kada bi se makar i na marginama međureligijskih skupova počelo tretirati pitanje prošlosti na vidjelo je izlazila činjenica da još uvijek ne postoji jedinstven stav oko toga šta se ovdje dešavalо, kao ni jedinstvena vizija kako krenuti naprijed. Ono što je evidentno na brojnim primjerima iz lokalnih zajednica jeste taj potencijal koji imaju religije da postanu pokretači dijaloga umjesto instrumenata stvaranja razdora. Taj potencijal se može iskoristiti da se i najteža pitanja iz prošlosti počnu otvarati u bh. društvu.

Potencijal za suočavanje s prošlošću

BiH bi mogla i trebala na putu procesa suočavanja s prošlošću iskoristiti iskustva drugih kriznih područja kako bi izvukla ne samo pouke i djelotvorna rješenja nego i pokušala izbjegići negativnosti koje su se u tim procesima pojavile. Naravno, ne može biti prenošenja gotovih rješenja bez obzira na to da li se radi o, uslovno rečeno, njemačkom, finskom, južnoafričkom ili nekom drugom modelu, jer su kulturno-istorijske i ine okolnosti drugačije. Također, čekanje na „elite“, bile one političke, vjerske ili akademske, da se dogovore oko procesa suočavanja s prošlošću je u bh. kontekstu gubljenje vremena. Zato ne treba zanemariti grassroots inicijative, ma kako male bile.

Pored toga, sve vjerske zajednice u svojim temeljnim učenjima imaju značajan potencijal koji može pomoći u procesu suočavanja sa prošlošću i izgradnji mira i pomirenja. Tu prije svega mislim na instituciju oprosta i „otvorena vrata pokajanja“, čemu sve religije naučavaju.

Vjerska osjećanja mogu mobilizirati ljude brže nego ijedan drugi njihov identitet. Zbog toga se ona najčešće i koriste da se njima mobiliziraju ljudi za rat i opravda nasilje. Ali ta ista činjenica (da religija ima nevjeroatnu moć da relativno brzo i efektivno mijenja ljude) može predstavljati dragocjen potencijal u promoviranju nenasilja, pomirenja i izgradnji mira u konfliktnim zajednicama i društвima.

Ono što svakako jeste interesantno je da ovaj region ima jednu od najviših stopa javne religioznosti, iako se iz vlastitih iskustava iz svakodnevnog života stiče dojam da je nivo moralne odgovornosti za vlastite, a kamoli kolektivne postupke, jako nizak. Tu postaje očita obaveza ali i prilika da vjerske zajednice daju svoj doprinos kako bi se ta religioznost usmjerila u pravom smjeru, jer teško da može doći do procesa pomirenja bez spremnosti za

preuzimanje kolektivne, ako ništa, moralne odgovornosti. Svjesni sve kontraverze oko pitanja kolektivne odgovornosti, ostaje činjenica da, taman da neko i nije odgovoran za ono što su pripadnici njegovog naroda u njegovo ime činili, on definitivno jeste odgovoran za ono kako se danas odnosi prema tome.

Također, ne bi trebalo zapostaviti ni potencijal koji je evidentan tradicionalno kod svih naroda, a to je osjećaj „stida“, koji je kulturološki prisutan više nego osjećaj moralne odgovornosti, što predstavlja značajan potencijal za pokretanja procesa suočavanja s prošlošću.

Evidentno je da se u proces oprosta i pomirenja ne ulazi često iz straha od zaborava i pijeteta prema žrtvama. Međutim, oprostiti i zaboraviti nije isto, jer za oprost moramo imati aktivno sjećanje na ono što se desilo, da bi se oprostilo mora se tačno znati šta se oprašta.

Stravični ratovi koji su se desili u BiH i zemljama regiona devedesetih godina doveli su, kao možda nijedni dosad, do podjele društva po etničkim osnovama, ali za prostore Balkana, koji jesu natopljeni krvlju, to stanje netolerancije, na što nam nedvosmisleno ukazuje historija, kako iz osmanskog tako i u periodima poslije njega, jeste nešto strano. Ljudi i narodi na ovim prostorima imaju jednu od dužih i bogatijih tradicija suživota, multikulturalnosti, multireligioznosti, i te tradicionalne vrijednosti su bile dominantne i pored svih stravičnih epoha kroz koje je ovaj burni dio Evrope prolazio, što nam ulijeva nadu da će, ako se samo stvore pravi uslovi, ljudi na ovim prostorima ponovo povratiti taj duh i naći načina da žive zajedno stvarajući bolju budućnost i proizvodeći društveni kapital od kojeg će svi ljudi u Evropi ali i svijetu imati koristi.

Vijesti i ažuriranja

Novi dio web
stranice **Suočavanje
s prošlošću –
BLOG/VLOG,
pokrenut je 1. juna**

Blog posvećen temi suočavanja s prošlošću, novi medijski proizvod online platforme o suočavanju s prošlošću, www.dwp-balkan.org, zvanično je pokrenut 1. juna 2017. godine. DwP blog je regionalna online platforma za konstruktivno bavljenje temama vezanim za suočavanje s prošlošću u svrhu jačanja konstruktivnog i otvorenog pristupa na regionalnom nivou. Korištenjem alata blog/vlog želimo promovirati konstruktivnu online diskusiju u vezi s aktuelnim temama u oblasti suočavanja s prošlošću.

Pozivamo sve blogere/vlogere sa Zapadnog Balkana koji su zainteresirani za temu suočavanja sa prošlošću i spremni inicirati konstruktivne debate o ovim temama da se uključe u ovu novu medijsku platformu i da nas kontaktiraju ako žele doprinijeti blogu/vlogu ili ako su im potrebne dodatne informacije.

Molimo da se obratite Suniti Dautbegović-Bošnjaković, projektnoj menadžerici organizacije forumZFD, na bosnjakovic@forumzfd.de ili info@dwp-balkan.org.

Sljedeće izdanje

Osmo izdanje časopisa *Balkan.Perspectives* će se baviti pitanjem zašto se suočavanje sa prošlošću treba uzeti u obzir kada se govori o obrazovanju. Bavimo se time kako se nacionalizam širi u školama i univerzitetima, ali također predstavljamo primjere najboljih praksi i načina na koje institucije formalnog i neformalnog obrazovanja promoviraju inkluzivan način sjećanja.

Impresum

Časopis *Balkan.Perspectives* objavljuje *forumZFD*.

Forum Ziviler Friedensdienst (forumZFD) njemačka je organizacija osnovana 1996. godine. Ona obučava i šalje mirovne stručnjake u konfliktne regije, gdje sarađuju s lokalnim partnerima na promociji mirnog suživota i nenasilnog rješavanja konflikata. Njen strateški partner na Zapadnom Balkanu je Pax Christi iz biskupije Aachen.

U regiji Zapadnog Balkana fokus je na projektima u oblasti suočavanja s prošlošću i podržavanju dijaloga između suprotstavljenih strana. To uključuje projekte medijacije u školama, podršku za civilno društvo ili jačanje kapaciteta medija za konstruktivniji pristup suočavanju s prošlošću.

Ovaj program finansira Ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj Savezne Republike Njemačke (BMZ).

GLAVNA UREDNICA:

Maike Dafeld

UREDNIČKI TIM:

Sunita Dautbegović-Bošnjaković, Vjollca Islami Hajrullahu, Nora Maliqi, Vjera Ruljic, Nehari Sharri

AUTORI:

Safeta Biševac, Dardan Hoti, Muhamed Jusić, Shpëtim Nuredini, Todor Pendarov, Zlatiborka Popov Momčinović

PRELOM:

Kokrra

ŠTAMPA:

Envinion

PREVOD:

LBG Communications (albanski), Bjanka Osmanović (BHS), Reis Kjerim (makedonski)

LEKTURA:

LBG Communications (albanski), Violeta Kostadinovska (makedonski), Zinaida Lakić (BHS), Tenzin Dolker (engleski)

KONTAKT:

Balkan.perspectives@forumzfd.de

MJESTO OBJAVE:

Köln

Forum Ziviler Friedensdienst e. V. (*forumZFD*)

Ured na Kosovu: Sejdi Kryeziu 16 - Pejton 10000 Priština	Ured u Srbiji: Prote Mateje 17 11000 Beograd
Ured u BiH: Branilaca Sarajeva 19 B 71000 Sarajevo	Ured u Makedoniji: Borka Taleski 11/4 1000 Skoplje

Izjava o odricanju od odgovornosti

Balkan.Perspectives djeluje kao regionalna platforma za konstruktivne debate o suočavanju sa prošlošću. Stajališta izražena u ovom časopisu predstavljaju stajališta relevantnih saradnika i ne odražavaju nužno stajalište urednika ili organizacije *forumZFD* i njenih partnera. Iako izdavači pažljivo provjeravaju web poveznice koje se promoviraju u ovom časopisu, ne može ih se smatrati odgovornim za sadržaj eksternih web stranica.

Kopiranje i dalja distribucija ovog materijala u štampanom ili elektronskom obliku prihvatljivi su pod uslovom da se tekst ne mijenja i da se na odgovarajući način navodi izvor. Ne naplaćuje se naknada.